

YU ISSN 0027-8084
UDK 808.61./.62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

PG
1201
.N24

Nash Jezik.
НАШ ЈЕЗИК

XXVI/4—5

UNIV. of MICH.

FEB 28 1986

Current Serials

**БЕОГРАД
1985.**

ИМЕНИЧКА ОБРАЗОВАЊА С ПРЕФИКСИМА НАД- И ПОД-

Префиксалне и префиксално-суфиксалне именице са формантима над- и под- показују неколико лексичко-семантичких типова и подтипова образованих по одређеном моделу. Неке од тих именица показују сталну присутност у речничком фонду српскохрватског језика, било у књижевном, термилошком или дијалекатском слоју. То учвршћује уверење да се и творбени модели по којима се неке од њих образују одржавају у језику и даље као могућност за извођење нових речи, такође лексички ограниченог обима.

По своме пореклу префикси над- и под- постали су од предлога над и под и у српскохрватском језику су карактеристични за творбу префиксалних и префиксално-суфиксалних именица, префиксално-суфиксалну творбу придева и префиксалну творбу глагола. Овде ће се (1) установити фактичко стање обима ових именица, (2) објаснити структурно-граматичке особености оба творбена начина — префиксалног и префиксално-суфиксалног — на основу којих се ове именице граде и (3) описати лексичко-семантички типови и подтипови. У ове именице не улазе оне које у свом саставу имају поменуте префиксе а нису настале префиксалном творбом него су у погледу смера творбе изведенице од префиксалних глагола, тј. адвербативи типа нпр.: надзор, надскок, подвоз, подлив и сл.,¹ нити пак, глаголске именице на -ње од префиксалних глагола.

У граматицама српскохрватског језика и у другој језичкој литератури именичка образовања с префиксима уопште остајала су

---

¹ О овим изведеницама, које су по пореклу општесловенског наслеђа, постоји изванредна студија Ирене Грицкат: *О именицама типа налет у српскохрватском језику*, Зборник за филологију и лингвистику, XXIV/1, Нови Сад 1981, стр. 101—134.

² У нашим класичним граматицама ове именице су спомињане у оквиру сложеница а тако су и називане. Није регистрован обим њихове употребе нити је даван тачан број префикса који суделују у творби; навођен је крајње скучен број примера тако да се стицао утисак да је овај вид именичке деривације у нашем језику врло узак. Тек је у

углавном на периферији занимања.² У већини других словенских језика ова проблематика је представљена у одговарајућој мери.³

При анализи ћемо користити метод синхроног испитивања. Успоставићемо анализу мотивационих односа и творбене семантике, да би при том формална анализа (питања продуктивности, фреквентности, распрострањености, регуларности и сл.) била потпунија. Осим тога, обратићемо пажњу на неодвојиву везу формалних и семантичких карактеристика творбено мотивисаних именица.

У творби именица, иначе, поменути префикси представљају семантички испуњене елементе, где у спајању са основом (која је именичка, углавном) долази до претворбе њеног значења, односно до спецификације, усмеравања значења по неком односу.⁴

Код првог, префиксалног образовања, тј. код чисте префиксације, префикс, који је једноморфемског састава, присаједињује се спреда основи коју чини цела реч. Он нема способност да мења њене граматичке карактеристике (које су облички одређене крајем речи), него их преноси на новонасталу реч и прихвата је целу у облику морфемске основе задржавајући њен тип промене, род и број, дакле, цео граматички карактер (нпр.: *надбискуп*, *надреализам*, *подпредседник*, *потсукња*).

Другачије се понашају префиксално-суфиксална образовања. Лексичка основа (тј. база која мотивише творбену семантику нове речи), као главни носилац лексичког значења, семантички и структурно обједињује префикс и суфикс истовремено. Суфиксална морфема стоји у тесној вези са системом флексије мотивисане речи чинећи заједно с њом творбену структуру. Образовањем

Priručnoj gramatici hrvatskoga književnog jezika (група аутора), Zagreb 1979, дат нешто обимнији преглед префиксалне и префиксално-суфиксалне творбе (колико то обим граматике дозвољава) именица и њихових творбених значења и дато им је одређено место у творбеном систему српскохрватског језика.

Допринос овој тематици је свакако и књига Eugenije Barić, *Imeničke složenice neprefiksalne i nesufiksarne tvorbe*, Zagreb 1980, стр. 140. О улози ових префикса у придевским речима в. рад Раде Стијовић, *Префиксација придева у српскохрватском књижевном језику*, Зборник за филологију и лингвистику XXVI/1, Нови Сад 1983, стр. 99—130.

² Најдаље је у теоријском и методолошком приступу изучавању творбе речи са синхроног и дијахроног становишта отишла руска лингвистичка наука. Поменућемо само неке репрезентативније радове: Е. А. Земская, *Современный русский язык. Словообразование*, Москва 1973; В. В. Лопатин, *Русская словообразовательная морфемика*, Москва 1977; И. С. Улуханов, *Словообразовательная семантика в русском языке*, Москва 1977; В. Н. Немченко, *Современный русский язык. Словообразование*, Москва 1984; О. П. Ермакова, *Лексические значения производных слов в русском языке*, Москва 1984, итд.

⁴ В. Н. Немченко, о. с., стр. 21: „У семантичким односима префикси се карактеришу тиме што обично не утичу суштински на значење речи којој се припајају, него само прецизирају њено значење у овом или оном односу, дајући томе значењу неку нијансу“ [мој превод].

речи помоћу префикса и суфикса показују се истовремено две ствари: (1) суфикс показује своју функцију — однос нове речи према одређеној граматичкој врсти речи и облику те речи према чијој је основи мотивисана; (2) префикс показује творбену функцију према лексичкој основи коју семантички нијансира. Постоји узајамна условљеност префикса и суфикса — то је карактеристична црта префиксално-суфиксалних образовања.

У оба начина творбе префикс не мења основну реч него мења њено лексичко значење у ново творбено значење, у чему је заправо његова творбена функција.⁵ Творбена функција суфикса је и да граматички формира реч. Међутим, није увек просто разликовати који је начин творбе у питању. Тако на пример, именица *подливак* има у свом саставу и суфиксалну и префиксалну морфему: *под + лив + ак*, али ипак она није настала тим начином творбе, него је реч о суфиксалној творби од глаголске основе *подли(-ва)-ти*. У оваквим случајевима начине творбе је најбоље утврдити по формалним показатељима, ако је то могуће.

Материјал за овај рад узиман је из Речника српскохрватског књижевног језика Матице српске (даље скраћено РМС), Речника српскохрватског књижевног и народног језика Српске академије наука (у рукопису основне редакције, за именице са префиксом *над-*) (даље скраћено РСАНУ), Рјечника хрватскога или српскога језика Југославенске академије наука и умјетности (даље скраћено РЈАЗУ),⁶ Ботаничког речника Д. Симоновића, Грађе РСАНУ (за именице с префиксом *под-*) а испоређивани су и неки други речници, што ће се видети даље.

Префиксални начин творбе

I творбени тип: над + основа (цела именица)

Овај творбени тип у структурно-граматичком погледу карактерише веза префикса *над-* (са обезвученом основом *нат-*) са целом именицом, која представља мотивациону основу различитог лексичког садржаја. Реч је зацело о директној мотивацији, где се две речи (исте категорије) у међусобном односу разликују само у једном форманту: префиксу *над-*. По семантичко-лексичком аспект у префикс *над-* остварује своју творбену функцију у више

⁵ Другачије стоји ствар са оним префиксално-суфиксалним образовањима где се афикси спајају са лексичком основом и разликују се од ових од којих су начињена по лексичко-граматичким особинама, јер долази до промене категорије речи: *град* — *приградски*, *школа* — *предшколски*.

⁶ Из РЈАЗУ су навођене само оне именице које припадају савременом речничком фонду (према критеријумима какви важе за РСАНУ, да нису старије од XIX века).

семантичких подтипова, зависно од лексичког поља основа (именица) са којима чини творбену везу. Могу се, према материјалу којим располажемо, успоставити следећи семантички подтипови:⁷

1. Именице које означавају одређени положај, чин или звање у служби које је хијерархијски вишег ранга од звања које значи мотивациона реч (база, основа творенице), често у смислу старешинства над неким:

надбискуп, надвојвода, наддесетар, наджрец, наджупан, наджупник, надзакупац, надзапов(ј)едник, надинжењер, надинспектор, надинтендант, натконобар, натконтролор, наткритичар, надлекар (надљекар), надл(и)јечник, надловац, надлугар, надмлинар, надодвјетник, надофицијал, натпоп, натпастир, натпољар, натпоручник, натпоштар, надравнатељ, надредатељ, надсав(ј)етник, надсамостаник, надсатник, надсвештеник, надсердар, надстар(ј)ешина, надстражар, надстројар, надтамничар, надтестар, надуправитељ, надучитељ, надучитељица, натцестар, надшумар.

Може се одмах констатовати да је овај семантички подтип, који је у наш језик ушао као калк, био продуктиван, јер се по датом моделу образује велики број именица.⁸ Многа од ових занимања, односно звања у служби ишчезла су, тј. језички се изменила. Неке се горе наведене именице могу сматрати историјским (за неке речници дају квалификацију заст.), чије је постојање било карактеристично за једну епоху (наддесетар, надсердар, надучитељ и сл.), али су се оне и даље задржале у активном речничком фонду. Намеће се и закључак да је овакав начин именовања занимања више карактеристичан за западно језичко подручје, али је његова употреба присутна и у источном. Са временом српскохрватски књижевни језик за оваква занимања користи посве друге лексеме, које немају обично језичке сродности

⁷ Ова подела по лексичко-семантичком садржају је у извесној мери условна.

⁸ У *Etimologijskom rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika* P. Skoka под *na²* стоји: „Prijedlog nad... Kao imenički prefiks prevedenica je (calque) za gr.-lat. *archi-*, njem. *ober-*, мађ. *fő*: *nadbiskup, nadcestar, nad-savjetnik*“.

У критичком приказу (могло би се рећи студији) књиге Matthiasa Rammelmeyera: *Die deutschen Lehnübersetzungen im Serbokroatischen. Beiträge zur Lexikologie und Wortbildung*, Wiesbaden 1975, II. Ивич, осврћући се на део о префиксалним сложеницама, каже: „У вези с префиксом *над-* треба уочити да он одговара не само немачком *Ober-* (*натконобар < Oberkeilner*), него и нем. *Erz-* у *надвојвода < Erzherzog* и изведеницама“ (стр. 243), *Зборник за филологију и лингвистику XXI/1*, 236—250.

Познато је, међутим, да се калкови структурно формирају у складу са законима који постоје у језику. Многи трајно улазе у лексички систем језика.

са основним занимањем (шеф, начелник и сл.), или се служи описним именовањем синтагматског типа (нпр. главни, виши инспектор, инжењер). Како видимо, широк је круг звања, положаја у служби који се именује на овај начин, па већина ових изведеница припада административном језику. Од наведеног броја (43) чак 24 именице су ушле у РСМ. Само је једна (надвојвода) означена као калк и мањи део њих (по доста неуједначеном критеријуму) оквалификован је са заст. Вуков Рјечник нема ниједну од ових именица. У РЈАЗУ, међутим, постоји већи број ових образовања. Мали број само припада савременом језику а знатно већи број је узет из старијих лексикографских дјела (Della Bella, Voltiggi, Stulli и др.): надбојник, надбрашник, надцариник, надћудник, надђакон, надљетник, надодјећник и др.

Овим именицама у творбеном смислу не припадају именице типа: надбискупија, надвојводство, надлугарство, надодвјетништво јер су оне суфиксалне изведенице од префиксалних именица: надбискуп, надвојвода, надлугар, надодвјетник будући да смер творбе иде овако:

бискуп → надбискуп ↓

надбискуп + ија

или ако то трансформацијом представимо:

надбискуп: бискуп (по чину изнад бискупа) главног града неке државе или покрајине;

надбискупија: област, подручје над којим власт има надбискуп.

И неки други словенски језици знају за образовања по овом моделу.⁹

2. Именице које означавају појачан степен главног значења именице у основи сматра се да су у наш језик такође ушле као калк. Нашли смо у материјалу овакве примере: наджена, надлопов, надљудесина, надписатељ, надударник, натчовек (мн. надљуди). Међу овима је свакако најпознатија именица натчовек (нем. Übermensch) настала као термин — у немачкој филозофији „идеал вишег човека“ а у нацистичкој теорији „представник више расе“. Остале забележене именице настале су вероватно на основу представе по овом моделу. На то упућују и примери упо-

⁹ *Slovar slovenskega knjižnega jezika* садржи већи број именица овога типа: *nadangel, naddavkar, nadduhovnik, nadgozdar, nadlogor* итд. Борис Марков у чланку *Префиксни и префиксно-суфиксни именски образувања во македонскиот јазик*, *Годишен зборник књ. 4, Скопје 1978*, стр. 77—106 наводи овакве именице и у македонском. У пољском језику префикс над- спада међу најпродуктивније именичке префиксе, в. Halina Satkiewicz: *Produktywne typy słowotwórcze wsródczesnego języka ogólnopolskiego*, WUW, 1969, стр. 97. Међутим, *Русская грамматика Академије наука СССР*, Москва 1980, не наводи овај тип именица.

Данчићев Рјечник из *књижевних старина српских*, Београд 1864, фотокопија, нема именичких образовања с префиксом над-.

требе таквих именица у контексту: Међу узваницама... налазила се по гдјекоја *»superfemina«*, тип *наджене*, иначе пука имитација јунакиње из неке његове драме (Цар Емин, Данунцијада, Загреб 1946, 327). У оваквим случајевима префикс страног порекла *супер-* синонимичан је с префиксом *над-*.

У овај подтип би могле ући и апстрактне именице чије творбено значење такође појачава значење мотивационе именице у основи „до највишег, врхунског, идеалног степена“. Такве су: *надзнање* (знање изнад просечног), *надиндустријализам* (убрзани индустријализам), *надјачина* (надмоћ, премоћ), *надсмисао* (виши морални и духовни смисао), *надмудрост* (велика, натпросечна мудрост), *надред* (савршен ред), *натпреглед* (савршен преглед, у РСМ), *надсрећа* (највиша срећа, врхунско задовољство), *надуљудност* (права, врхунска уљудност), *надструктура* (идеална структура друштвеног реда).

3. Именице са творбеним значењем: ограничење обима појма, степен, допуна значења именице према којој се мотивише, нису продуктивне: *надмотив* (главни, битни мотив), *наднаслов* (кратак напис изнад главног наслова, који служи као допуна, објашњење наслова), *надопис* (допис, напис који иде уз текст), *надтема* (мисао, идеја која произилази из основне теме).

4. У овај подтип сместили смо оне апстрактне именице које значе нешто што се налази изван оквира оног што се именује именицом у основи (често изван стварног, реалног): *надживот* (живот изван, изнад обичног живљења), *наднарав* (стварност изван природног материјалног света), *надреализам* (представљање несвесног, ирационалног доживљавања реалности), *надсвест* (свест која досеже изнад подручја реалног света), *надсвет* (нестварни, нереални свет), *надум* (филоз. апстрактни ум, суперинтелект), *надмудрост* (уображена, умишљена мудрост).

5. Малобројне су именице које припадају различитим терминима: *надоксид* (хем. заст. оксид са вишком кисеоника), *надлист* (бот. *Ruscus hypoglossum*), *надшака* (анат. део шаке), *надлакат* (анат.).

6. У топонимији постоје образовања која су постала од апелативних назива земљишта, места, предела и сл. и префикса (односно предлога) *над-*. У РЈАЗУ постоје овакви примери: *Надбаре*, *Надгај*, *Надлуг*, *Надлугови*, *Надврело*, *Натпоље*. Постоје паралелна образовања с префиксом *под-*.

Именице које смо навели у тачкама 2, 3, и 4 карактеристичне су за интелектуалну сферу живота па су својствене пре свега језику филозофско-есејистичке литературе, те су као модел у том оквиру остале у употреби. Само мали број их је из РСМ (*наднаслов*, *надсвет*, *надсмисао*, *надструктура*, *натпреглед*, *натчовек*) док су остале узете из РСАНУ (рукопис основне редакције).

II творбени тип: под + основа (цела именица)

Овај творбени тип у структурно-граматичком погледу карактерише веза префикса *под-* и неокрњене именичке лексеме која представља мотивациону основу у творбеној структури нове речи. Префикс *под-* остварује своју творбену функцију у више семантичких подтипова (структурно под истим условима) зависно од лексичког поља именица са којима чини творбену везу. Навешћемо их по тачкама:

1. Најбројнија су она образовања (као и код *над-*) која значе положај, чин, звање у служби које је у хијерархијском односу нижег ранга од чина, звања и сл. које значи именица која је послужила као мотивациона база, основа творенице. Навешћемо све примере заједно које смо нашли у речницима и грађи, не издвајајући оне спорадичне творевине, речи које бележе само речници (без података о употреби), *оказионализме* и сл.:

подадмирал, подбан, подбележник, подблагајник, подболничар, подбуљубаша, подвазал, подвођа, подвојвода, подвојсковођа, подгазда (Игњатовић Ј.), поддомаћин, подђакон, подеклисијарх, поджупан, подзапов(ј)едник, подзакупац, подзаставник, потканцелар, поткапетан, поткаплар, поткнез, поткњижар, поткомандир, поткоморник, потконзул, потконтролор, поткраљ, подлекар (подљекар), подл(и)јечник, подлиферант, подмаршал, подмлинар, поднабављач, поднадзорник, поднакупац, поднамесник, поднаредник, поднастојник, подначелник, подофицир, потпоручник, потпредс(ј)едник, потпуковник, подравнатељ, подредатељ, подректор, подсекретар, подснаша, подсудац, подтајник, подуправитељ, подуправник, подуредник, подучитељ (-ица, -ељка), подтужилац, потчасник, потчауш, потчиновник, потфеудник, потфишкар, подшеф, подшумар.

Наведене именице односе се на широк круг положаја, чинова у служби. Свакако да њихова регуларност у савременом српскохрватском није подједнака. Део тих речи већ припада пасивном речничком фонду али се по овом творбеном моделу и даље изводе именице које су данас познате као званични терминолошки називи и административно-војном језику: *потпредседник, подсекретар, подофицир, потпоручник, потпуковник*. Према разноврсности лексичких морфема у основи (чији је избор у оквиру ове семантичке групе практично неограничен) види се да оне припадају поменутиим језичким стиловима (административно-службеном) различитих временских периода. Од ових, 23 су ушле у РМС. У грађи РСАНУ, која је знатно богатија, за већину наведених речи нађене су једна или више потврда употребе у је-

зику, а само мањи број је забележен само у речницима. Тако и РМС за неке речи не даје потврде о употреби: *подадмирал, подбележник, подзаповедник*. Нека од ових образовања су колоквијалног карактера: *подгазда* (Ј. Игњатовић), *поддомаћин* (В. Богшић), *поднакупац* (Политика 1951, 13895/3), *подснаша* (Зборник за народни живот 1933, 16). Само неколико лексичких морфема развило је паралелна образовања са *над-* и *под-*. То су: *надвојвода — подвојвода, наджупан — поджупан, надзакупац — подзакупац, надзаповедник — подзаповедник, надлекар — подлекар, надлечник — подлечник, надмлинар — подмлинар, надравнатељ — подравнатељ, надредатељ — подредатељ, надуправитељ — подуправитељ, надучитељ — подучитељ, надшумар — подшумар, натпоручник — потпоручник*. Овај број од 13 парних образовања је заправо довољан да потврди чињеницу о извесном паралелном развоју ова два продуктивна подтипа именичких префиксалних образовања са траговима калкираности. Важи такође и закључак да су данас на целој српскохрватској језичкој територији чвршег корена узеле именице са *под-*, свакако због општеприхваћених службених назива: *подсекретар, потпредседник* и важећих војних чинова *подофицир, потпоручник, потпуковник*. Именице оба префикса у 1. подтипу по правилу су мушког рода. Спорадичног су карактера примери као *подснаша* а као изузетак може се сматрати *подучитељица — надучитељица*, док су образовања типа: *поднадзорница* (*поднадзорникова жена*, у Ристић—Кангргином речнику) изведенице од *поднадзорник*.

2. Именице које значе ограничење обима, умањеност, део неке целине, ужу скупину, нижи ранг и сл. од онога што значи мотивациона основа продуктивне су у нашем језику у стручним текстовима, нарочито у систематизацијама:

подброј, подваријанта, подвид, подврст(а), подгнездо, подгрупа, поддијалекат, подлига, подлистак, поткомисија, потконтинент, подназив, поднаречје, поднаслов, поднатпис, подначин, подниз, подоблик, пододбор, пододел, пододељак, пододељење, пододлика, пододред, пододредница, пододсек, подоксид, подоштина, потпериод, потпоглавље, потпокрет, потпородица, потпојам, потпроизвод, подразделак, подраздео, подраздобље, подразред, подраса, подред, подрод, подсавез, подсекција, подсмисао, подсорта, подстадијум, подтангента, подтекст, подтип, потфела, потфеуд, подтачка.

Обично нема паралелних образовања код именица с формантом *над-*, изузев у неким специјалним терминологијама (као *надред* и *надразред* у зоолошкој и ботаничкој класификацији). Примери *поднаслов — наднаслов, подоксид — надоксид* и нису типични за овај подтип, иако смо их ми ту уврстили.

3. У овај подтип смо сврстали оне именице које означавају нешто конкретно (обично предмет или део тела) што се налази испод онога што значи именица у мотивационој основи префиксалне речи:

подбрдио (доњи део брдила), *подвоља* (воља у кокошке), *подгајице* (део ношње), *подгрло* (место испод грла), *поднога* (обојак), *поткошуља*, *подмишка*, *пододјећа*, *подралица* (део испод ралице), *подребра*, *подреп* (кускуп), *подораница* (слој испод земље), *подсвећеник*, *потсукња*, *подусница* (оно што је испод уста).

4. Именице које значе место, земљиште, предео који се налази у нижем положају он онога што значи именица у основи срећу се најчешће у топономији. Ове именице су семантички истог садржаја са префиксално-суфиксалним образовањима, која су само нешто фреквентнија и обичнија у нашем језику: *подбрдо*, *подбрег*, *Подбријег*, *подвис*, *подврх*, *Подврх*, *подгаз*, *подгај*, *Подгај*, *подград*, *Подград*, *подградина*, *подгребен*, *Подгрмеч*, *Паткланац*, *Поткрај*, *Подлипа*, *Потпланина*, *Подгора*, *Подгорица*, *Подосоје* итд.¹⁰ Мислимо да није од важности за овакве случајеве наводити исцрпан број примера. РЈАЗУ бележи знатно већи број ових именица.¹¹

5. У наведена четири подтипа, како смо их, свакако, условно представили, нису могли да се уврсте следећи случајеви: *подсвест*, *подстанар*, *потчовек* (оказионализам према *натчовек*) као и: *подручак* (доручак), *подвечер*, *подјабука* (месо од бута говечета испод препоне)

Префиксално-суфиксални начин творбе

Формати *над-* и *под-* остварују своју творбену функцију још на један начин — заједно и истовремено са суфиксима у префиксално-суфиксалном начину творбе, чинећи при том више лексичко-семантичких односа. Именичка основа (сасвим ретко придевска), као главни носилац лексичког значења, семантички и

¹⁰ Код именица типа *Подгорица*, (*подградина* и сл.) творба је могла да иде на два начина: префиксалним *под* + *горица* или префиксално-суфиксалним: *под* + *гор(а)* + *ица*. У овом случају је реч о префиксалном начину творбе јер постоји познат топоним *Горица* (у овом случају: брдо изнад града), као што постоји и утврђен апелатив *градина* (земљиште, њива).

¹¹ Рјечник књижевних старина српских има више именица са префиксом *под-* оба начина творбе. По лексичко-семантичким особинама оне припадају топонимима или уопште онима које значе место, простор, земљиште. Префиксалне су: *Подъвысоким* (према попридевљеном *Бисоком*), *Подъгора*, *Подъключъ*, *Подълескъ*, *Подълѣшане*, а префиксално-суфиксалне: *подъгори*, *подъградни*, *подъкрини*, *Подъстѣнини* и сл.

структурно обједињује префикс и суфикс. Узајамна условљеност префикса и суфикса је карактеристична црта префиксално-суфиксалне творбе именица. У овом творбеном начину функција суфикса је у првом реду да оформи граматичку структуру речи делујући као средство флексије на мотивациону основу али (осим префикса, који је главни показатељ творбеног лексичког значења) и суфикс делује не само граматички него и лексички, будући да и суфикси често имају лексички садржај, тј. неко општије или конкретније лексичко значење. Именице које су производ овог начина творбе могу бити у било коме роду, зависно са којим суфиксом се комбинују.

Код овог начина творбе битно је да префикс и суфикс своју творбену функцију остварују — како је горе речено — заједно и истовремено, тако да сам творбени чин нпр. у *подгорје* можемо идентификовати као *под + гор(а) + је*, а не као *подгор(а) + је* или *под + горје*. То доказује чињеница да образовања типа *подгорје* настају и кад нема формалног паралелизма са типовима *подгор(а)* и *горје*, нпр. *подочје*, где не постоји ни „*подоко*“ ни „*очје*“, али то није била сметња за префиксално-суфиксалну творбу.

У формалној морфолошкој анализи нису једнаки ни *подочје* и *подочница*, јер се прво рашчлањује на три а друго на четири морфеме (не рачунајући посебно крајње флексивне форманте *-е* и *-а*), тј. *под-оч-је*: *под-оч-н-ица*. То је, међутим, само етимолошка карактеристика, а у анализи актуелних творбених односа обе су речи троделне, јер и у другој — једнако као и у првој — имамо само предлог-префикс *под* и именицу *око* као мотивациону базу, а онда још суфикс (*-ница*, сл. као и *је*) који оформљује и граматички изјашњава изведену реч.

Елеменат *-н-* у *подочница* — слично и у *поткућница* = *подворница* (од *под-двор-ница*), *подвратник*, *подножњак* итд. — *придевског* је порекла¹², али то не значи да ове речи треба узети као изведенице од *придева* (*подочни + -ица* и сл.). У питању су *придеви* односа, који и немају сопственог лексичког значења, него га преузимају од базе (*под + око*). Зато, упркос етимолошком приоритету, за синхрону анализу *придев* није мотивациона база изведене именице, него су и једно и друго паралелна образовања са истом базом. Ово се види и по томе што се често подудара или преклапа значење изведеница са проширеним (помоћу *придевског -н-*) и простим суфиксом: *подочница* и *подочје* (део лица испод очију), *подворница* и *подворје* (*поткућница*, *земљиште око*

¹² В. о таквим случајевима у руском: В. М. Дерibas, *Приставочно-суффиксалное образование имен существительных в современном русском языке*, автореферат, Москва 1967, стр. 7—8 где се наводе ови примери: *безбилетный пассажир — безбилетник*, *подоконная доска — подоконник*, *подснежная трава — подснежник* итд.

куће), *подвртник* и *подвратак* (кожа испод врата у говечета), *подножњак* и *подношка* (ножна папучица на каквом уређају), *подстрешница*, *подстрешница* и *подстрешје* (простор под стрехом).

Елеменат *-н-*, дакле, облички модификује поједине суфиксе, а као модификатор се јавља и палатални елеменат, нпр. *-ица* / *-ница* / *-њица*, или *-ача* / *-'ача* / *-њача*; суфикси *-āk* и *-ик* код разматраних типова обични су само у модификованом виду (*-њак*, *-ник*). Избор између суфикса и варијаната условљен је разним моментима, семантичким, структуралним и историјским. На пример и *поткровље* и *поткровница* могу значити (простор под кровом), само што је он у првом случају обично неодређеније схваћен, а у другом конкретније (поткровна просторија, стан, мансарда); с друге стране, дисимилациони разлози искључују варијанту *-ача* у примерима *подрукача*, *подногача* (добило би се неприхватљиво „*-чача*“, „*-жача*“), коју видимо примењену у *подгрљача*, *потколењача* и сл.

После ових уводних напомена можемо ближе погледати наше типове префиксално-суфиксалне творбе.

I творбени тип: над + основа + суфикс

Пратећи даље начине творбе с формантом *над-* и одређеним суфиксалним формантима издвојићемо неколико творбених подтипова са одређеним лексичко-семантичким особинама. Префикс *над-* структурно остварује своју творбену функцију у споју са именичком основом (сасвим ретко придевском) и суфиксом творећи именицу која нема иста граматичка својства (род и број, на пример) у односу на именицу према којој је мотивисана.

1. Најбројније су именице које означавају место, простор, пространство (обично од мале до бесконачне површине, често и сам предмет са том површином) које се налази над оним, изнад онога што значи лексичка именичка морфема у основи изведене речи:

суфикс *-ак/-њāk*: *наткровак*, *натпрозорњак*, *надсловак*, *надстрешак*, *надстрешњак*, *надцепак*; суфикс *-(и)је*: *надгробље*, *надзвездије*, *надземље*, *наднебесје*, *надоблачје*, *наткровље*, *надсвође*, *надстропље*; суфикс *-ик*: *надгробник*, *надземник*, *натпрозорник*, *надтемник*; суфикс *-ина*: *надступина*; суфикс *-ица*: *надгробница*, *наткровница*, *надстрешница*, *надстрешњица*.

Може се приметити да су наведене именице постале од некадашњих предлошко-именичких синтагми: *надгробље* је „оно што је над гробом“, *надземље* је „оно што је над земљом“ или по том моделу: *наднебесје*, *наткровље* и сл. Не може се увек

поуздано одредити да ли је именица настала од устаљене предлошко-именичке везе или аналогijом према том моделу. Именице у овом подтипу припадају оном слоју језика који је народни али и књижевни.

2. Именице означавају део тела који се налази с горње стране, изнад оног дела тела који је означен именицом у основи или (ређе) предмет који се налази у положају изнад неког дела тела: суфикс *-ак/-њак*: *наткрилак* (перје на врату птица), *надланак*, *надочњак* (надочни парожак у јелена), *надрепак* (кичма), *надрепњак* (појас за причвршћивање самара мазги); суфикс *-је*: *надобрвље*, *надглавље* (горњи део ступа, капител; даска кревета изнад главе); суфикс *-ик*: *надочник*, *надгрудник* (каиш преко груди у коња); суфикс *-ица*: *надланица*, *надлактица*, *надгрудница* (прсна кост); суфикс *-ина*: *надрепина* (део тела над репом).

Већина ових именица ушла је у РМС (11 речи).

3. Неколико именица су називи за биљке: *надлистак*, *надлишак*, *надлишка*, а ван ових семантичких скупина је именица *надимак*.

Усамљен је случај префиксално-суфиксалне именице од заменичке основе. Таква је покрајинска реч *оказионалног* карактера: *надсебица* (успон, узбрдица): *Споро се одмиче жестоком оном надсебицом и у по љета* (Б. Будисављевић, *С личке груде*, Загреб 1913, 117), која такође у основи има предлошко-заменички израз: оно што је над собом нагнуто.¹⁸

Региструјући префиксално-суфиксална образовања с формантом *над-* показало се да у творби с њим учествује ограничен број суфиксалних морфема: *-ак/-њак*, *-(и)је*, *-ик*, *-ина*, *-ица*, *-ка* (1 пример). Такође, кад је реч о овим именицама, примећујемо да независно од тога кога је рода именица од које потиче изведеница — мушког, женског или средњег: *облак*, *земља*, *небеса* спајањем с једним суфиксом оне творе именице истог рода, на пример са суфиксом *-је*: *надоблачје*, *надземље*, *наднебесје*, или са суфиксом *-ак*: *длан*, *стреха*, *слово* дају именице мушког рода: *надланак*, *надстрешак*, *надсловак*. Често се уз исте основе припајају различити суфикси: *кров* — *наткровак*, *наткровље*, *наткровница*.

II творбени тип: под + основа + суфикс

Префикс *под-* остварује своју творбену функцију присаједињујући се основи именице истовремено с неким од ограниченог

¹⁸ Према В. М. Дерibasу, о. с., стр. 9, у руском језику има разговорно: *отсебятина* и *оказионална* новообразована реч *отсебятник*.

броја суфикса, при чему се реализује више творбених значења. Формирање изведенице и овде се ослања на предлошко-именичку везу, или по таквом моделу.

1. Овај подтип чине она лексичко-семантичка образовања која значе део тела (код човека или животиње) чији је природни положај испод, с доње стране онога што значи део тела именован именицом у основи, односно, значе и: одевни предмет или украс који се ставља, навлачи испод тих делова тела, као и уопште оно што је лоцирано испод нечега:

суфикс -ак/-њас: подбрадак, подбрадњак, подбражњак, подвољак, подвратњак, подгушњак, поткапак, поткожњак, подланак, подрамак, подрепак, подрепњак, подушњак; суфикс -ац: подгрлац, подгуштерац (тетива), подланац, подрепац (фиг. улизица); суфикс -ач: подбрадњач, подногач, потпетач, подрепач; суфикс -ача: подгрљача, поджелудњача, потколењача, подногача, подрукача; суфикс -аш: подрепаш; суфикс ик: подбрњик, подбрадник, подбрадњик, подгушник, поткапник, поткожник, подочник, подрепник, подушник; суфикс -ина: подгрлина, поткапина, подлеђина, подрепина, по(д)трбушина; суфикс -ица: подбрадица, подгрлица, подгрудница, подјезичница, поткапница, потколеница, подлактица, подланица, подочица, подочница, подребрица, подрепница, подушница; суфикс -ја: подбрађа; суфикс -је: подбрађе, подгрље, поткриље, подлеђје, подочје, потпрсеје, потчеље.

Велики део наведених именица је народна лексика која има и књижевни ранг (већина их је ушла у РМС). Један део чине термини из анатомије: потколеница, подлактица, подланица, подребрица. О богатству језика говори разноврсност суфиксалних форманата према истој основи: брада — подбрадак, подбрадњак, подбрадник, подбрадњик, подбрадица, подбрадња, подбрадњач; грло — подгрлац, подгрлина, подгрлица, подгрље, подгрљача које у неким значењима остварују синонимичност. Значења појединих именица су заснована на метафоричким асоцијацијама: подрепак, подрепаш, подрепац, подрепина (у неким значењима погрдно, за човека улизицу). Иначе, стабилну присутност у српскохрватском језику горе наведене именице показују не само својом бројношћу него и многозначношћу јер многе од њих имају два, три и више значења (в. подбрадак, подбрадњак, подвратњак, подгушњак и др.).

2. Као врло продуктивне у нашем језику могу се сматрати и оне именице које значе место, земљиште, конфигурационо подручје или предео чија је локација испод онога, под оним што означава мотивациона именичка основа. Међу њима има и апелатива али већину чине топоними и микротопоними настали

углавном услед потребе прецизирања нових локалитета, њиховог померања или просто оријентације у простору. У њиховој основи је именички топоним (или микротопоним) који директно указује на узрок мотивације:

суфикс: -ак: подвршак, поткућак, потпећак; суфикс -ац: Подјабуковац, Подскарановац, Подгајац, Подбрежац, Подбабац; суфикс -ина: подгорина, Подгорина, Подбучина; суфикс -ица: подбрдница, подворица, подгајница, поткућница, поткућница, а најфреквентнији је суфикс -је: подбрђе, подбрежје, подгаје, подгорје, подграђе, подлужје, подморје, поднебље, поднебје, поднебесеје, подножје, подземље; Подбарје, Подбабље, Подбишће, Подбрђе, Подбрежје, Подбуковље, Подгаје, Подгорје, Подграђе, Подгрмечје, Подвележје, Поджепље, Подивичје, Подлужје, Подорашје, Подирковје, Подмилачје, Подмољавље (према Мољва, РЈАЗУ), Подоточје, Подрадичје (према: Радич, РЈАЗУ), Подстоље, Подстрање, Подстражје (према Стража, РЈАЗУ), Поткозарје.

Ако имамо у виду образовања са неким другим префиксима: Загорје, Затарје, Подриње, Поморавље, Подунавље, Приморје, приобаље, међуречје и сл., онда је јасно да процес творбе по готовом обрасцу захвата шире структурно-семантичке групе. Аналошки процеси делују и на структурне типове где предлошко-падежне везе нису обавезне за префиксално-суфиксалну творбу. Модел под — је по коме се граде именице средњег рода и данас је продуктиван нарочито у творби микротопонима.¹⁴

3. У овај подтип убројићемо именице које значе конкретне предмете или направе чији је основни положај испод или ниже од онога што значи лексичка морфема у основи. Учествује у творби ограничен број суфикса. Према нашем материјалу то су суфикси који дају именице сва три рода: -ак, -ач, -ик (мушки род); -ица, -ача (женски род); -је (средњи род):

суфикс -ак/-њак: подглавак (дрво на огњишту преко кога се стављају друга дрва; јастук), подвратак, подглавњак (в. подглавак), подножак (подметач на који се ослањају ноге), подуторњак, подгредњак; суфикс -ач: подглавач (јастук), подрамач, подногачи (мн.); суфикс -(њ)ача: подбрдњача; суфикс -ик: подвратник, подглавник, подножник, подочник; суфикс -ица: подбраздиница, подбраздивница (ужина одн. погача која се доноси за прву бразду), подглавница, поткосница, поткровница, подморница, подножница (даска на разбоју за подноге), подножица (узengiја), подрамица, подседлица, под-

¹⁴ О учешћу префикса под- у топонимастици в. чланак *Ahmeta Kasimovića: O toponimima s prijedlogom pod u tuzlanskom govoru*, Втора југословенска ономастичка конференција, Скопје 1980, стр. 139—150.

стрешница; суфикс -је: подбрође, подглавље, поткупље, поткровље, потпалубље, подстрешје.

Неке од наведених именица спадају у покрајинску лексику. Већи део њих је ушао у РСМ те се према томе може сматрати и књижевним.

4. Да би преглед творбеног типа под + основа + суфикс био потпун навешћемо преостали број именица које се не могу сврстати у наведене подтипове јер захватају различите лексичке садржаје:

- а) из покрајинске лексике: подвока и подвокиња (крава која први пут води), поткоњак, поткоњка (кобила која се први пут бије), потколњак (во који је први до кола), подмљецац (павлака);
- б) из ботаничке терминологије: подланик (биљка слична лану), подланица (трава), подлесак, подљесковац, подљесник, потплотуша, подснежник, подсунац, подглавља, подмреник;
- в) временски периоди: подвечерје, подноћје, подвечерњак (ветар);
- г) из зоол. терминологије: подуст, подуста (риба с тврдим устима), поткорњак (инсект испод коре дрвета);
- д) друга значења: подвод, подводак (извор на обали испод тока воде), подгоркиња (вила).

Именице с префиксом под- су у нашем језику бројније од именица са над-. Представили смо доста велики број (преко 150) префиксално-суфиксалних именичких образовања са преф. под-, која реализују више лексичко-семантичких односа. Свакако да њихова регуларност није подједнака јер су неке мање а неке више у употреби. Занимљиво би било поредити употребу ових именица са стањем у другим словенским језицима, што ми овом приликом не можемо чинити. Постоји у неким случајевима (код назива за делове тела, на пример) корелација између образовања са ова два префикса у другом начину творбе: надланак — подланак, надланица — подланица, надлактица — подлактица, надочник — подочник, надрепак — подрепак, надрепњак — подрепњак, надгрудница — подгрудница. Развој значења често се базира на могућим метафоричким асоцијацијама, у чијој је основи предлошко-падежна веза, што овим именицама даје већу могућност за исказивање различитих односа.

И да закључимо. Именице које смо анализирали заслужују већу пажњу испитивача него што им је до сада придавана. Из више разлога не треба их заобилазити.

Милица Радовић-Теших